

А.В. ХОМЕНКО

Полтавський державний педагогічний університет імені  
В.Г. Короленка, м. Полтава

## **ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ ВИХОВАННЯ Г. ВАЩЕНКА**

*Ключові слова:* духовність, парадигма, компетентність, духовне становлення особистості, гармонія життя, духовне виховання.

Початок ХХІ століття можна назвати часом втрати сенсу існування, часом невідзначеності життєвих орієнтирів і цінностей. Шкільна практика виховання доводить, що ніякі педагогічні системи, ніяке програмне викладання моралі не можуть замінити особистісного впливу людини на людину, впливу вчителя на учня. Доля майбутнього нації завжди визначається значущістю інтелігенції, яка тримає в своїх руках розвиток освіти, науки і культури. Учителі, як окремі з представників цього елітного прошарку суспільства, поруч із науковцями, лікарями, митцями можуть як сприяти розквіту нації та збагаченню її духовно-морального психофізичного потенціалу, так і значно гальмувати ці процеси.

Виховують, як правило, не знання, а люди, які несуть ці знання. Учитель, як духовний наставник, може зростити високодуховну особистість тільки в тому випадку, коли по-перше, в державі зміниться його соціальний статус – суспільство повинно зрозуміти виключне значення професійної місії вчителя – зведення Собору Дитячої Душі; по-друге, процес цілеспрямованого, планомірного, систематичного самовдосконалення стане необхідною життєво важливою умовою існування вчителя, що сприятиме розкриттю його духовно-морального потенціалу як Людини, як Громадянина і як Професіонала.

В останнє десятиліття дедалі більше політичних і культурних діячів, учителів, батьків звертаються у процесі виховання підростаючого покоління до християнських моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, не підвладних політичній та ідеологічній кон'юнктурі. Перехідний період, який переживає сьогодні українське суспільство, глибокі і системні реформи у вітчизняній освіті – це виклик для світських і духовних вихователів щодо пошуку нових концепцій, шляхів і підходів, методів і засобів у розв'язанні складних проблем побудови високодуховного громадянського суспільства в Україні. Тому формування духовного світу дітей та учнівської молоді, духовності як провідної якості особистості – велике і складне завдання, що стоїть у центрі уваги широкого педагогічного загалу.

Прогресивні педагоги України все гостріше ставлять питання про повернення системи освіти і виховання до основ християнського світогляду і християнської моралі. За професором Г.Ващенком, релігійність і патріотизм – головні джерела традиційного виховання українських дітей від часів Київської Русі. Служіння Богові і Батьківщині – дві абсолютні цінності українського народу. Життя людини у всіх його проявах є і результат, і наслідок, і одночасно засіб духовно-морального становлення. Повернення до духовно-моральних традицій вітчизняної освіти й виховання приводить нас до відновлення втраченої повноти у сфері педагогічної науки і практики. Тому нагальним є звернення до педагогічної спадщини Г.Ващенка, якого по праву вважаємо основоположником сучасної національної педагогіки.

Г. Ващенко обґрунтовано духовно-моральну парадигму виховання, що у педагогічній діяльності сучасного вчителя може бути реалізована на засадах християнських цінностей людського буття в процесі формування ціннісно-змістовної особистісно орієнтованої виховуючої взаємодії з учнем.

Поступове зростання теоретичного знання впродовж другої половини ХХ століття можна простежити на прикладах зміни парадигм і концепцій освіти, навчання, виховання. Парадигма – модель, система теоретичних, методологічних та аксіологічних настанов, прийнята за зразок для розв'язання наукових завдань членами певного наукового товариства [6]. У сучасній вітчизняній педагогічній науці А.Бойко виокремлено наступні парадигми виховання – знаннєцентричну, культуроцентричну, планетарно-особистісну, обґрунтовано особистісно-гуманістичну [1]. Російські вчені Н.Бордовська і А.Реан відносять до освітніх парадигм знаннєву і культурологічну, технократичну і гуманістичну, соціетарну і людино-орієнтовану, педоцентриську і дитиноцентриську [2, 30].

Духовно-моральна парадигма виховання Г.Ващенка визначає основним джерелом розвитку особистості її духовність, в її основі – взаємодія вчителя й учнів, що ґрунтується на системі християнських цінностей. Мета – Служба Богові і Батьківщині. Головним завданням даної концепції є створення таких умов життєдіяльності дитини, в яких вона могла б досягти вершин у своєму розвитку, вершин своєї духовності й моральності, інтелекту й почуттєвої сфери, фізичного стану і творчих здобутків через утвердження християнських цінностей у своєму житті, через залучення до цінностей української культури. У духовно-моральній парадигмі виховання Г.Ващенка – це цілеспрямований духовно-орієнтований процес становлення в дитини ієрархічного світу цінностей, який визначає мету і смисл власного буття.

Аналіз педагогічної спадщини Г.Ващенка дозволяє стверджувати, що визначальними принципами побудови сучасного виховного процесу на основі духовно-моральної моделі виховання є: принцип національної самоідентифікації особистості; єдності культурного, духовного та інтелектуального освітнього середовища; релігій-

ної освіченості; співвідношення загальної мети із завданням розвитку духовності дитини; соборності; інтеграції розуму й віри. Ці принципи реалізуються через систему правил моральної поведінки, що надає можливість як учневі так і вчителю у процесі духовно-моральної взаємодії усвідомлювати вектор особистісного зростання і відчувати значущість власної особистості для інших людей.

Зміст даної моделі виховання включає в себе процес оволодіння абсолютно вічними, християнськими, національними, громадянськими, валео-екологічними, естетичними, інтелектуальними цінностями буття. Механізмом функціонування духовно-моральної парадигми видатного педагога в сучасних умовах організації і функціонування навчально-вихованого процесу є ціннісно-змістовна духовна високоморальна особистісно орієнтована взаємодія вчителя й учнів. Ці положення потребують свого подальшого обґрунтування, що дозволить створити систему методів, прийомів і засобів, видів та форм професійної діяльності вчителя, які сприятимуть ефективній реалізації цільових установок духовно-морального виховання учнів.

Ключовою фігурою сучасних процесів модернізації системи національного виховання, безперечно, є педагог, чий рівень професійної та особистісної культури має забезпечувати дієвість виховуючих перетворень. Нові вимоги до професійної та особистісної культури педагога ставлять на порядок денний завдання суттєвих змін у методології, змісті, технології безперервної педагогічної освіти, приведення їх у відповідність до освітніх і культурних реалій сьогодення. Проте найголовнішим все ж залишається питання професійної й особистісної компетентності вчителя щодо якості організації виховного процесу в сучасному загальноосвітньому закладі.

Компетентність розглядається педагогічною наукою (П.Горностаї, І.Єрмаков, В.Кремень, Л.Хоружа) як здатність особистості вчителя кваліфіковано й ефективно діяти не тільки в стандартних умовах, але й вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що вимагають творчого підходу. У більшості європейських країн показником, що найбільшою мірою відповідає сучасним вимогам здійснення вчителем своєї професійної місії, визнано компетентність як інтегральний соціально-особистісно-поведінковий феномен, що поєднує в собі мотиваційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний компоненти.

Професійна компетентність вчителя включає методологічну, психолого-педагогічну, спеціально-предметну і методичну складові. Проте, на наш погляд, всі вони є похідними від його світоглядної компетенції, яка визначає вектор особистісного зростання вчителя як Людини, Громадянина і Професіонала. Комплекс сформованих ключових світоглядних компетенцій представлений у житті вчителя соціальною, економічною, полікультурною, інформаційно-комунікативною, політико-правовою, еколого-валеологічною, а також компетентністю в сфері особистісного життя.

Компетентність вчителя в контексті духовно-моральної парадигми виховання Г.Вашенка ми визначаємо як світоглядну ерудицію вчителя, що полягає у формуванні особливого духовного стилю професійної діяльності, спілкування і відносин, становленні його професійної культури в результаті якісної зміни когнітивних, ціннісно-змістовних та емоційних компонентів особистості – як носія духовних цінностей, моральних ідеалів та педагогічної свідомості. Підкреслюємо, що поняття „компетентність” ми розглядаємо ширше, ніж поняття „кваліфікація”, оскільки воно означає не тільки професійні знання, навички та досвід у даній спеціальності, але й спрямованість особистості – її ідеали, погляди і переконання, інтереси й прагнення, здатність ефективно і творчо використовувати професійно-особистісний потенціал. Тому якісна сторона виховного процесу безпосередньо залежить від багатства і цілісності внутрішнього світу насамперед учителя.

Учитель, що прагне становлення високої духовності власної особистості, в процесі життєдіяльності виробляє низку якостей, які характеризують його поведінку: постійна перевага духовних цінностей над матеріальними, прагнення кращого, що особливо помітно на його високоморальній вчинковій діяльності, спрямованість на розвиток власних здібностей, таланту, творчих сил, усвідомлення критерію вибору цінностей – християнська мораль, національна культура, розширення можливостей осягнення щастя.

З огляду на вищесказане приходимо до висновку, що духовне становлення особистості вчителя включає: по-перше, становлення моральності, прагнення особистістю духовної досконалості (незмінне слідування нормам моралі в будь-яких життєвих ситуаціях); по-друге, оволодіння змістом духовної культури українського народу (глибокі знання в галузі мистецтва, міфології, світової та вітчизняної літератури, широка ерудиція, самостійні оцінні судження, компетентність в галузі національної культури, її релігійної складової – іконопис, храмова культура, духовна музика; цікавість до внутрішнього світу особистості, інтерес до філософських і релігійних вчень); по-третє, становлення громадянськості, національної самосвідомості (глибокі знання історії і традицій власного народу, власної родини; розвиток почуття обов'язку і відповідальності перед своєю країною і народом, громадянської гідності тощо).

Який же шлях розвитку професійної світоглядної компетентності вчителя в контексті духовно-моральної парадигми виховання Г.Ващенка в сучасних умовах? На наш погляд, це шлях розвитку світоглядної ерудиції на підґрунті християнської моралі, науки і національної культури, що включає когнітивну, духовно-моральну та емоційну складові.

У гармонії душевного стану вчителя полягає головна мотивація і головна природа його моральної поведінки, що є стрижнем його професійної компетентності в контексті даної виховної концепції. „Гармонійність треба розуміти не як розвиток всіх властивостей людини до однакового рівня, а як певну цілісність, при якій кожна здібність посідає в особі те чи інше місце в зв'язку з роллю її в нашому житті і діяльності” [3,183].

За О.Вишневським гармонія життя сучасного вчителя реалізується в трьох сферах. 1. Гармонія в стосунках з іншими людьми, із зовнішнім середовищем. Вона досягається через християнське розуміння любові – стався до ближнього так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе. У сфері взаємодії вчителя й учня цей рівень передбачає рівноправність суб'єктів і утверджує у повсякденному житті почуття власної гідності, без якого неможливий повноцінний розвиток особистості. Практичним втіленням його є добротні вчинки вчителя й учнів. 2. Гармонія з власним сумлінням, що забезпечує внутрішній душевний комфорт особистості. Якщо вчитель дорожить власною внутрішньою гармонією, він справедливо ставиться, коли гнівається; говорить правду, коли вигідно обманути; чесно виконує свою працю, коли можна зробити будь-як тощо. 3. Гармонія з Абсолютом Добра – любити добро і протистояти злу. У професійній діяльності такого вчителя домінує доброзичливість, людяність, віра, надія, любов, емпатія, милосердя й оптимізм [5].

Приходимо до висновку – якщо суспільство складається з людей, що відчувають гармонію душі, то воно саме стає урівноваженим, гармонійним, оскільки в цілому моральний стан суспільства визначається моральним станом його членів. Тільки завдяки самопізнанню вчитель усвідомлює власну значущість і завдяки самовдосконаленню досягає висот людської гідності, душевного оновлення, приходять до щирої віри й активної життєдіяльності для блага своїх учнів, свого народу.

Одним із центральних понять педагогіки є поняття особистості. Учення про особистість – методологічна основа будь-якої педагогічної системи. Сучасний вчитель

повинен розуміти, що формування особистості дитини стосується не тільки розвитку провідних психічних процесів, але насамперед полягає в оволодінні нормами спілкування, діяльності і відносин на основі християнської моралі; пробудженні і зміцненні її духовності.

Досвід християнського православного виховання показує, що не можна організувати духовне життя людини через розвиток її психофізіологічних функцій. Не можна прийти до духовного зростання через розвиток тільки інтелекту, тільки волі або почуттів, хоча духовне життя й опосередковується розвитком цих складових. У світській педагогіці добро і зло носить відносний характер, у християнській зло не можна виправдати і естетизувати. Найважливішим для вчителя відповідно до християнських цінностей є турбота про ближнього (учня), в контексті професійної компетентності це мистецтво взаєморозуміння, індивідуальна підтримка і допомога учневі, створення ситуацій життєвого успіху, допомога у виборі правильної життєвої позиції, визначенні життєвих орієнтирів і цінностей, оптимістичного ставлення щодо проявів його особистості.

Душа вчителя завжди відчувається учнями: саяво Добра в очах учителя – це і є перша духовна сходинка його зближення з внутрішнім світом учня. Серед усіх критеріїв, що визначають педагогічну взаємодію ефективною, на наш погляд, на першому місці повинен стояти критерій психологічної комфортності, який безпосередньо впливає на бажання учня йти до школи, спілкуватися з учителем, однолітками, отримувати радість пізнання, відчувати себе значущим і потрібним для інших людей.

Людина від природи має схильність до нарощування власного духовного поля незалежно від того, якими очима дивиться на світ – очима християнина чи матеріаліста. Істотною особливістю духовності є те, що їй завжди властива певна спрямованість – націленість на ідеал, в основі якого лежить віра в нього. Віра – природна потреба людської душі, яка є джерелом позитивної мотивації поведінки людини; вона – основа процесу виховання, фундамент переконань особистості. Головне питання – у що може і повинна дитина вірити, у чому шукати духовну опору? Цілісність виховної діяльності ґрунтується на взаємодії віри і цінностей, єдність яких переконливо засвідчує практика народного виховання. Цінності привласнюються людиною насамперед через віру, бо вона належить до інструменту духовного пізнання.

Віра і надія – та морально-рушійна сила, яка забезпечує адаптацію вчителя до умов соціального життя, стимулює його професійну суспільно-корисну діяльність. Тим більше ці почуття необхідні учневі, який ще не має достатнього досвіду життєвих відносин. Віра в добрі ідеали, цілі, прагнення, надія на їх реалізацію складають суть духовності вчителя й учнів. А совість, яка є моральним стрижнем особистості, сприяє виникненню і життєдайності таких християнських цінностей як віра, надія і любов. „Шкільне навчання і виховання мають бути глибоко пройняті духом християнства”, – радив Г.Ващенко [4].

Виховання духовності школярів у рамках світського підходу вимагає становлення системи цінностей як основи смислу людського життя, що прагне до вічних ідеалів Добра, Істини і Краси. Ми розуміємо, що педагогічний феномен виховання проявляє себе так чи інакше як феномен духовного виховання, що виявляється в судженнях і вчинках особистості в ситуації морального вибору, у способах регуляції відносин людини й оточуючого світу та в особливостях продуктів творчої діяльності. Це і є змістовні характеристики феномену духовного виховання. Ці характеристики можуть представляти для вчителів-професіоналів не тільки теоретичний інтерес, але й слугувати основою проектування духовного виховання у кожному класі і для кожної дитини.

Таким чином, процес духовного виховання можливо визначити як спільний рух вихователя й вихованця до цілі-ідеалу, в ході якого відбувається їх взаємозумовлене особистісне зростання в наступних аспектах: як сходження до Абсолютних Цінностей, як сходження до Національної і Світової Культури, як сходження до власної Індивідуальності, як сходження до Іншого, що в цілісній єдності показує, що вчитель не веде учня по шляху духовного вдосконалення, а просувається по цьому шляху разом із ним. При цьому головне завдання вчителя – показати учневі можливі варіанти руху до вершин духовності, дати в руки учню інструмент самопізнання і самовдосконалення, створити для нього ситуації морального вибору.

Стрижень професійної компетентності вчителя складає становлення в його свідомості цілісної картини світу культури, світу цінностей, внутрішнього світу людини як органічної частини певного культурно-історичного часу і простору, оскільки сама думка про виховання в контексті національної культури є однією з самих плідотворних у сучасній педагогіці.

Виключно важливим для розуміння процесу формування професійної компетентності вчителя в контексті духовно-моральної парадигми Г.Ващенко є питання про те, на яких засадах виховувати дітей – гуманістичних чи християнських? Гуманістичне виховання, як і християнське, невід’ємне від моральних норм і законів. Не робити іншим те, що тобі не мило – це біблійні слова, і в житті ми часто користуємося цими правилами, розуміючи, що система гуманістичних і християнських цінностей не суперечить одна одній, а становлять цілісну єдність. Ми вважаємо, що їх не можна розглядати як відокремлені – у нас християнська держава і виховання мусить бути відповідним. Етика має бути світська, а віросповідання кожен обирає сам. Поділ світогляду на гуманістичний і християнський – надуманий. Результат виховання завжди оцінювався не словами, а наслідками, реаліями життя. Хтось з великих казав: „Приклад – то не найефективніший педагогічний засіб, то єдиний педагогічний засіб”. Учень повинен в особі вчителя відчувати духовну опору, яка сприяє виникненню прагнення бути успішним і щасливим, не дивлячись на те, що в дорослому світі є ще багато негативного і недосконалого.

Ми не стверджуємо, що вчитель має пропагувати релігію. Він повинен діяти з позиції мудрості і завжди відповідати собі на питання: що поліпшує дитині життя – присутність чи відсутність Бога? До останнього часу ігнорувалися ті обставини, що значна частина кращих творів світової та вітчизняної художньої культури були створені під впливом релігійних почуттів і на релігійні теми: романи Толстого і Достоевського, картини Рафаеля і Далі, музика Моцарта і Верді. Неоціненний скарб української культури становлять духовні твори Бортнянського, Березовського, Леонтовича. Все це не може бути осмисленим, зрозумілим і гідно оцінено поза богословської освіченості, хоча б елементарної. Таким чином, враховуючи потреби сучасності, школа покликана забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу духовно-ціннісним змістом, який би допомагав педагогам виховати високоморальну особистість, плекати сильні характери, формувати сумління і громадянські чесноти, спонукав би школярів до бажання стати корисним своїм народом.

Отже, звернення до духовно-моральної парадигми виховання Г.Ващенко зумовлюється необхідністю зміни ціннісно-змістовного наповнення освітньо-виховного процесу в Україні. Історія розвитку народів, націй і цивілізацій доводить, що подолання складності світу та його освоєння здійснюється з опорою на духовність і віру.

Доцільно звернути увагу, що на сучасному етапі розвитку суспільства серед науковців спостерігається неоднозначне ставлення до виховного ідеалу і змісту

духовно-моральної парадигми, обґрунтованих Г.Ващенко. Проте ми вважаємо, що у педагогічній спадщині наших співвітчизників, зокрема Г.Ващенко, завжди можна послуговатися ідеями, які не втрачають своєї актуальності і в наші часи: формування особистості дитини на засадах християнської моралі, виховання у підростаючого покоління глибокої любові до українського народу, його культури, відданості Батьківщині, становлення високого професіоналізму особистості і тим самим наповнити високодуховним смислом сучасний ідеал українського виховання.

Духовно-моральна парадигма виховання Г.Ващенко проголошує відродження духовного потенціалу особистості як головне завдання національного виховання і потребує подальшої розробки на основі синтезу наук про людину: педагогіки, психології, фізіології, філософії, соціології, релігії. Пробудження інтересу до відкриття оточуючого світу впродовж всього життя та духовне становлення особистості – ось головні цільові орієнтири нової ціннісно-духовної парадигми українського виховання.

Таким чином, головним шляхом виходу зі стану духовного зубожіння нації вважаємо лише шлях засвоєння вчителем, як головною особою організації виховного процесу, ґрунтовних різнобічних знань української національної культури, усвідомлення й дотримання ним християнських цінностей співіснування у суспільстві та зосередження уваги на систематичному прояві у відносинах з учнями доброзичливості, розуміння, моральної підтримки, толерантності, милосердя. І завжди пам'ятатимемо повчання Івана Золотоустого: „Ваші діти завжди житимуть в достатку, коли отримають від вас добре виховання, здатне впорядкувати їхню мораль і поведінку. Тож не старайтеся про те, щоб зробити їх багатими, але дбайте проте, щоб виростити їх благочестивими, володарями своїх пристрастей, багатими на добродіє. ... і не чекайте від Бога ніякої милості, якщо не виконаєте цього обов'язку” [7].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А.М. Парадигмальні напрями виховання: варіанти вибору // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 7-10.
2. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб.: Питер, 2000. – 304 с.
3. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 191 с.
4. Ващенко Григорій. Хвороби в галузі національної пам'яті. – К., 2003.
5. Вишневський Омелян. Педагогіка в пошуках духовності // Рідна школа. – 2005. – №7. – С 3-6.
6. Новейший философский словарь. – Минск: Книжный дом, 2001. – 1280 с.
7. Святого отца нашего Иоанна Златоустого уроки о воспитании. – М.: Издание подворья Русского на Афоне Свято-Пантелеимонова монастыря в г. Москве, 2001 [OCR 22.11.2001].

*А.В. Хоменко*

Полтавский государственный педагогический университет  
имени В.Г. Короленко, г. Полтава

#### ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТЕ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ ВОСПИТАНИЯ Г. ВАЩЕНКО

В статье обосновывается необходимость возрождения ценностно-содержательного духовного потенциала учителя, формирования духовного мира детей на основе христианской морали. Раскрывается сущность, структура и пути становления профессиональной компетентности современного учителя в контексте духовно-моральной парадигмы воспитания Г.Ващенко.

*Ключевые слова: духовность, парадигма, компетентность, духовное становление личности, гармония жизни, духовное воспитание.*

*A.V.Homenko*

TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE CONTEXT SPIRITUAL-MORAL PARADIGM G.VASHCHENKO'S EDUCATION

In the article the necessity of revival of valued-contensive spiritual potential of a teacher and forming of the children's spiritual world are grounded on principles of the Christian moral. Essence, structure and ways of becoming of professional competence of modern teacher are opened up in the context of educational spiritually-moral paradigm of Grigory Vaschenko.

*Keywords: spirituality, paradigm, competence, spiritual becoming of personality, harmony of life, spiritual education.*

*Одержано 18. 03. 2009 р.  
Рекомендовано до друку 22. 05. 2009 р.*